

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ТА ВМІНЬ НЕОФІЦІЙНОГО ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА У ПРОЦЕСІ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ

Здійснено наукову розвідку теоретичного підґрунтя питань неофіційного тлумачення норм права. Досліджено вплив неофіційного тлумачення на правотворчу та правореалізаційну практику. Висвітлено види неофіційного тлумачення за характером діяльності суб'єктів тлумачення. Визначено напрями удосконалення навичок і вмінь неофіційного тлумачення в процесі правової освіти. Підкреслено роль та значення правової освіти особистості у формуванні правової культури суспільства загалом. Доведено, що правова освіта особистості водночас є структурним елементом цієї культури, забезпечує правомірну діяльність особи та впливає на значення неофіційного тлумачення норм права.

Ключові слова: суспільство, правова держава, правова освіта, тлумачення норм права, суверенна держава, Україна.

Постановка проблеми. Формування правової держави в Україні є вкрай складним, багатоплановим процесом, що охоплює не тільки становлення структур влади, які здатні забезпечити дотримання законності та прав громадян, а й присутність широкого спектра політичних партій і рухів, соціальних груп і прошарків зі своїми специфічними інтересами, особливою правовою, політичною, соціальною, економічною поведінкою.

Правовою є така суверенна держава, яка функціонує в громадянському суспільстві і в якій юридичними засобами реально забезпечено захист основних прав і свобод людини та громадянина. Вона ґрунтується на певних принципах, найважливішими з яких є верховенство права, поділ влади, реальність прав і свобод людини та громадянина, законність, наявність у громадян високої правової культури [1, с. 94].

Стан дослідження. Дослідженню актуальної теми присвятили свої роботи чимало вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких слід виокремити В. Бабкіна, Ю. Ведернікова, Є. Васьковського, Б. Кістяківського, М. Коркунова, В. Соцуро, Ф. Тарановського та ін. У їхніх розвідках висвітлено окремі аспекти неофіційного тлумачення норм права, його призначення, застосування, можливості тощо.

Метою статті є визначення ознак неофіційного тлумачення норм права, сукупність яких уможливує його відмежування від

інших видів юридичної діяльності; окреслення вимог, що їх можна висувати до процесу тлумачення норм права загалом та неофіційного його виду зокрема.

Виклад основних положень. Тлумачення правових норм являє собою малу частку загальної теорії права. Проте значення цієї теорії досить важливе, адже без всебічного і глибокого розуміння змісту правових норм неможливе регулювання громадського життя, зміцнення законності. Тлумачення права є соціально і політично спрямованим, позаяк пов'язане з вираженням в праві волі панівного класу. У демократичному суспільстві тлумачення норм права має на меті правильне застосування змісту норм права до конкретного випадку життя. Правильне застосування норм права неможливе без чіткого уявлення про зміст дійсних правових норм, адже видати новий акт або систематизувати його неможливо без знання дійсної волі законодавця. Тлумачення правових норм – це така стадія застосування права, коли вже є відомі факти про потребу тлумачення, способи, засоби, форми, завдяки яким ця норма буде застосовуватися правильно, що, звісно, вимагає глибокої юридичної кваліфікації інтерпретатора.

Побудова в Україні правової держави пов'язана із проблемами щодо розбудови громадянського суспільства, з підвищенням рівня правової культури. Водночас результатом такої діяльності є якість реалізації права юридичними та фізичними особами, що тісно пов'язано з неофіційним тлумаченням норм права, виконує важливі функції у правовій системі держави, які ще не достатньо досліджені у правознавстві.

На сьогодні необхідність активізації досліджень неофіційного тлумачення норм права зумовлюється низкою причин, серед яких: широкомасштабні зміни законодавства в усіх галузях права; історично короткі терміни таких змін; складність завдань, що стоять перед законодавцем у принципово нових соціально-політичних умовах; зниження якості прийнятих нормативно-правових актів як з огляду їх юридичної форми, так і правового змісту; виникнення колізій і прогалин в нормах права.

У нинішній час неофіційне тлумачення норм права суттєво впливає і на правотворчу, і на правореалізаційну практику. Правотворчі та правозастосовні органи, як правило, використовують у своїй роботі результати неофіційного тлумачення норм права. Проте теоретичні уявлення щодо неофіційного тлумачення правових норм мають значні прогалини, які ускладнюють його практичне використання.

Останнє, власне, і передбачає участь громадян, громадськості у неофіційному тлумаченні права. Активне застосування цього права

якраз і визначає рівень правової культури громадянина та рівень свободи.

Подолання деформації правової свідомості та створення умов для підвищення рівня правової культури населення, активної і свідомої участі громадян у здійсненні реформи є тепер першочерговим завданням суспільства і держави на шляху розбудови в Україні громадянського суспільства і правової держави. Саме ці питання набули наразі особливої актуальності та потребують подальшого дослідження.

Неофіційне тлумачення норм права – це інтелектуальна діяльність суб'єктів права, спрямована на пізнання істинної волі законодавця, матеріалізованої у нормі права, що не має офіційного характеру та відповідної юридичної сили, але може бути використана під час здійснення офіційного тлумачення норм права. Взятвши за основу класифікацію неофіційного тлумачення норм права. Л. В. Соцуро, пропонуємо її вдосконалити і викласти таким чином: існують два види неофіційного тлумачення норм права – компетентне і буденне; компетентне тлумачення норм права, своєю чергою, охоплює три різновиди: доктринальне (систематизоване і несистематизоване), спеціально-юридичне та офіціозне [2, с. 286].

Доктринальне роз'яснення норм права та практика їх застосування базується на знаннях та глибокому розумінні закономірностей правового регулювання, ролі права в організації суспільного життя, у вирішенні конкретних юридичних питань і здійснюється особами, які займаються науковою діяльністю у сфері права. Його доцільно поділяти на систематизоване (наприклад, науково-практичний коментар до Кодексу) і несистематизоване, яке можна зустріти у наукових статтях, дисертаціях тощо.

Спеціально-юридичне тлумачення – це тлумачення, котре здійснюють особи, які займаються безпосередньо юридичною практичною діяльністю. Здебільшого це досвідчені юристи-практики: посадові особи державного апарату, адвокати, нотаріуси тощо.

Офіціозне тлумачення – це надання роз'ясненя правового характеру спеціалістами – особами, які можуть мати стосунок до здійснення правових дій або бути фахівцями у сферах, що є суміжними з правовою. Йдеться, приміром, про консультації щодо сплати податків чи інших зборів, які надають підприємцям працівники Державної податкової адміністрації України.

Буденне тлумачення – це тлумачення норм права суб'єктами права, які не мають юридичної освіти, не обізнані у праві, не займаються правовою діяльністю, і базується воно насамперед на певному рівні їх правової свідомості. Його значення для правозастосовної

діяльності пов'язано із виявленням правової свідомості широкого кола суб'єктів правовідносин.

Важливу роль у механізмі правового впливу відіграє правосвідомість. Вона займає проміжне становище серед елементів правового впливу, оскільки формується у людей під впливом різних чинників, у тому числі правових. Водночас правосвідомість, за всієї її різноманітності та недосконалості, є засобом регулювання суспільних відносин. Участь громадян у процесі неофіційного тлумачення і розвиток цього процесу загалом, на думку автора, якраз і є одним із основних показників рівня правосвідомості громадян.

Правова освіта передбачає відповідні знання людьми певних положень чинного законодавства, порядку його реалізації, уміння користуватися такими знаннями під час застосування норм права, їх виконання. Розрізняють правову освіту суспільства загалом і правову освіту особистості [3, с. 6]. Причому ці два поняття є взаємозалежними: чим більше освічених у правовому сенсі особистостей є у суспільстві, тим вищою є правова культура цього суспільства. Правова освіта особистості, будучи компонентом правової культури суспільства, виражає ступінь і характер розвитку суспільства, так чи інакше забезпечує соціалізацію особистості та правомірну діяльність особи, тож, зрештою, впливає на характер неофіційного тлумачення у державі.

Значення правильного тлумачення права надто зростає зараз, коли юридична практика поступово відходить від традиційних для нашого суспільства уявлень про право як настанови держави й у юридичній літературі все наполегливіше пропагується думка про необхідність розрізнення «правових» і «не правових» законів, про доцільність закріплення в законодавчих актах різноманітних механізмів, які дозволяють блокувати дію «застарілих», «несправедливих», «абсурдних» законів. Такі механізми вже передбачені нашим законодавством. Воно, приміром, встановлює пряму дію Конституції України, передбачає втрату юридичної чинності деяких актів за рішенням органів судової влади. За таких умов тлумачення права стає дуже ефективним інструментом, що допомагає проводити доволі чітку межу між «правовими» і «не правовими» законами і ухвалювати завдяки цьому правильні правотворчі та правозастосовні рішення.

На жаль, незважаючи на велику наукову і практичну вагомість теми неофіційного тлумачення права, вона дотепер не одержала належного висвітлення в юридичній літературі. Щоправда, цієї проблематики торкаються (як правило, у дуже короткому, усіченому вигляді) у навчальних виданнях з теорії права. Спеціальні ж дослідження питань неофіційного тлумачення права дуже нечисленні. Причому найчастіше

вони мають академічний характер, а тому мало що можуть дати юридичній практиці. Не зайве зазначити і те, що ці дослідження стали зараз бібліографічною рідкістю, а значить, можуть бути доступними тільки досить вузькому колу фахівців, а не тим, хто навчається юридичної професії і безпосередньо на практиці займається тлумаченням права. З цих причин, здійснюючи правотворчість і правозастосування, особи керуються не стільки науково обґрунтованою методикою тлумачення права, скільки звичайним здоровим глуздом, що, звичайно ж, спричиняє негативний вплив і на правотворчість, і на правозастосування. Звісно, це обумовлює необхідність у докладному науковому розробленні теми тлумачення права, у створенні добре продуманої методики тлумачення права, що враховує сучасні правові реалії.

Тим часом, як переконливо свідчить правозастосовна практика, одного лише здорового глузду недостатньо для правильного тлумачення права. Потрібні ще й великі знання та уміння в цій галузі. Юрист, який ними не володіє (навіть той, який має великий практичний досвід неофіційного тлумачення права), не застрахований від помилок у ході інтерпретації правових документів.

Отже, неабияку роль у цьому процесі відіграє правова свідомість інтерпретатора. Соціально активна свідомість людини чинить значний вплив не тільки на формування і розвиток її правових поглядів, знань, емоцій і почуттів, а й на весь її внутрішній світ. Розуміння ж завжди має особистісно-екзистенціальний характер, тобто передбачає включення того, що було до певного моменту зовнішнім, у систему своїх особистісних смислів, ціннісних координат і власного екзистенціального досвіду. Особистісно-ціннісне ставлення до соціальної дійсності, що пізнається, є не просто специфічною рисою соціального пізнання, а його важливою умовою.

Поява правової норми зумовлена досягненням певної мети юридичного регулювання. Ця мета з часом не змінюється. Тлумачення норми спрямоване забезпечити її дію. Тому інтерпретація норми повинна бути направлена на з'ясування питання про те, з якою метою було створено норму і як досягти цієї мети у момент інтерпретації.

Вказаний підхід, з одного боку, дає змогу з'ясувати первинне значення норми, а з іншого, – врахувати зміни, яких неможливо не врахувати, тобто досягти істинності.

Стосовно тлумачення об'єктивної дійсності – це правова норма, її значення. Знайдене в результаті неофіційного тлумачення значення правової норми повинно відповідати її об'єктивно існуючому значенню. Таким чином, істинність результату тлумачення – це

відповідність результату тлумачення об'єктивно існуючому значенню правової норми.

Досягнення цього рівня за відсутності нормативних принципів тлумачення можливе тільки завдяки високоякісній правовій освіті з поглибленою спеціалізацією вивчення технології неофіційного тлумачення, і, як результат цього, формуванню правової свідомості.

Загалом правова свідомість виступає як перетворювальний чинник людської особистості, її ціннісно-нормативної духовної системи. Реальна правова активність особи якісно перетворює її правову свідомість, тому що наповнює її сприйняттям реально існуючих, а не уявних («віртуальних») правових явищ. Дійсна картина правового життя, якщо вона адекватно відображена у правовій свідомості (зі всіма недосконаlostями і суперечностями цієї правової дійсності), призводить до певних якісно-структурних зрушень у внутрішньому правовому світі особи: на зміну простому «фотографуванню» правових явищ приходять пошуки відповідей на запитання «Чому?», а далі роздуми над питанням «Як?».

Отже, правова свідомість – це «внутрішній правовий світ» особи, який розвивається у процесі свідомої правової активності суб'єкта, і, зі свого боку, проявляє себе в творчому перетворенні правової дійсності. Звідси випливає, що в суспільних науках без розуміння соціальної дійсності будь-яке її дослідження взагалі неможливе. Воно ж формується під впливом різних факторів – соціально-політичної, національної, релігійної та іншої належності дослідника, виховання, досвіду, оточуючого наукового середовища тощо.

На формування навичок і вмінь неофіційного тлумачення у процесі правової освіти значний, а інколи й вирішальний вплив, справляє державна політика. Аналізуючи відносини неофіційного тлумачення норм права і державної політики, потрібно визначити причини, які зумовлюють їх взаємозв'язок і взаємовплив.

По-перше, державна політика є досить динамічним і рухомим явищем, існування та розвиток якого залежить від впливу, інколи миттєвого, багатьох чинників, рушійних сил. Проте право і правова система більше тяжіють до статичних тенденцій, прагнуть до впорядкованості та стабільності. Доволі часто тлумачення, виконуючи не властиві йому функції, є тим інструментом, мостом, завдяки якому державна політика коригує, змінює регулювання суспільних відносин. Водночас у правовій науці відзначають динамічні тенденції, динамічні підходи до тлумачення права [4, с. 32].

По-друге, проводячи політику, держава вимагає від суб'єктів суспільних відносин правильного й однакового розуміння та реалізації

виданих норм права. Тлумачення тут є засобом з'ясування і роз'яснення дійсного змісту правових норм, тобто можна казати про статичний підхід.

По-третє, невідповідність правової системи інтересам і потребам усього суспільства відображається на її ефективності в регулюванні відносин і негативним зв'язком впливає на державну політику. В цьому разі неофіційне тлумачення, виконуючи не властиві йому завдання, є одним із механізмів, за допомогою яких ускладнюється реалізація норм права, що не відповідають потребам суспільного буття. Такий стан змушує державу коригувати свою політику, наближуючи її до потреб суспільства.

По-четверте, коли державна політика є результатом компромісу різних політичних сил, це знаходить відповідне вираження в законотворенні та відображається на змісті правових норм у напрямі їх казуїстичності, двозначності тощо. Отоді неофіційне тлумачення застосовують для з'ясування дійсного змісту норм права і доведення його до суб'єктів суспільних відносин.

З огляду на вищенаведені причини взаємозв'язку державної політики і неофіційного тлумачення норм права, потрібно визначити характер їхніх взаємовідносин залежно від напрямів проведення політики. Коли досягнення і дотримання всезагальних інтересів суспільства є пріоритетним керунком державної політики на конкретному соціально-історичному етапі, неофіційне тлумачення права:

- 1) підвищує ефективність правових норм у регулюванні суспільних відносин;
- 2) стає стабілізуючим чинником у суспільстві, зміцнює законність, попереджає порушення прав та інтересів осіб;
- 3) обмежує можливість отримання пільг, задоволення корпоративних інтересів різними соціальними групами на шкоду всезагальним інтересам і потребам суспільства.

Одночасно в правовій науці панують статичні підходи до неофіційного тлумачення, теорії «волі законодавця».

Однак, коли переважаючим напрямом державної політики є задоволення інтересів і потреб соціальної групи, яка перебуває при владі, неофіційне тлумачення права:

- здебільшого виконує не властиві йому завдання, спрямовані на досягнення інтересів керуючих центрів соціальних груп, які перебувають при владі (наприклад, пристосування змісту чинних норм права за допомогою їх тлумачення до інтересів панівних груп);
- є своєрідним зв'язком між державною політикою і дотриманням законності у суспільстві;

• є засобом ускладнення реалізації й ефективності правових норм, впливу на державну політику в напрямі дотримання всезагальних інтересів суспільства.

Тракуючи соціальні інтереси як інтереси особи, групи осіб, соціальної групи, класу, всього суспільства, об'єднаного в державу, що виражає потреби цих суб'єктів у суспільному житті, можна визначити шляхи впливу соціальних інтересів на тлумачення норм права. Соціальні інтереси впливають на неофіційне тлумачення, по-перше, опосередковано, через державну політику і систему правових норм; по-друге, теж опосередковано, через систему цінностей, суспільних норм і суспільну свідомість; по-третє, безпосередньо, через суб'єктів неофіційного тлумачення, що є носіями цих інтересів.

У сучасних умовах формування України як правової держави, коли розвиваються нові економічні стосунки в суспільстві, а найвищою соціальною цінністю визнаються людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, особливого значення набуває належне функціонування демократичної правової системи, надійність гарантій прав і свобод людини, беззастережне їх дотримання, праворозуміння кожним громадянином. У цьому контексті надважливого значення потрібно надавати формуванню юристами країни навичок і вмінь неофіційного тлумачення, позаяк насамперед вони є суб'єктами цього процесу. Власне від їхньої обізнаності певною мірою залежить і правова освіта населення. Величезної ваги набуває підготовка юридичних кадрів із застосуванням нових навчальних технологій, які сприяють не лише засвоєнню студентами глибоких теоретичних знань, а й виробленню практичних навичок, формуванню вміння кваліфіковано застосовувати право під час виконання конкретних завдань, за складних життєвих ситуацій, при відстоюванні прав і законних інтересів громадян на всіх рівнях.

Висновки. Неофіційне тлумачення має силу громадської думки, індивідуального авторитету особи інтерпретатора, формує інтелектуально-вольове і морально-юридичне середовище, з якого правозастосувачі та інші зацікавлені особи черпають свої уявлення про законність і справедливість. Таке тлумачення є діяльністю не уповноважених спеціально на це державою суб'єктів щодо з'ясування та роз'яснення значення правових актів, результати якої не мають обов'язкового значення для всіх суб'єктів, що підпадають під їхню дію. Неофіційне тлумачення є спеціальним юридичним терміном для позначення тієї багатоманітної діяльності невідних суб'єктів, які пізнають правові норми для себе і намагаються пояснити їхнє значення іншим, виходячи із власного досвіду, знань, навичок та вмінь.

Основними напрямками вдосконалення навичок і вмінь неофіційного тлумачення в процесі правової освіти є:

а) підготовка відповідних фахівців. Вітчизняні юридичні вузи не повністю задовольняють потреби практики, не вистачає кваліфікованих викладачів, необхідних підручників тощо;

б) розширення теоретичних досліджень неофіційного тлумачення європейського права й самого процесу адаптації до нього права національного;

в) вироблення самої концепції неофіційного тлумачення норм права в Україні, яка має стати орієнтиром такої діяльності. На особливу увагу заслуговує проблема юридичної термінології. Її слід унормувати відповідно до європейських стандартів. Без цього неможливо розраховувати на успіх адаптації українського законодавства до європейського.

1. Арато А. Концепция гражданского общества: восхождение, упадок и воссоздание – и направления для дальнейших исследований / А. Арато // Полис. – 1995. – № 3 – С. 15–20.

2. Соцуро Л. В. Неофициальное толкование норм права / Л. В. Соцуро. – М.: Триада, 2000. – 286 с.

3. Грищенко А. В. Правовий закон: питання теорії та практики в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави та права; історія політичних і правових учень» / А. В. Грищенко. – К., 2003. – 22 с.

4. Черданцев А. Ф. Толкование права // Общая теория государства и права. Академ. курс: в 2-х т. / А. Ф. Черданцев, В. В. Борисов, Н. Л. Гранат и др.; под ред. М. Н. Марченко. – Т. 2: Теория права. – М.: Зерцало, 1998. – 458 с.

Федина Н. В. Формирование навыков и умений неофициального толкования норм права в процессе правового образования

Осуществлено научное изыскание теоретической основы неофициального толкования норм права. Исследовано влияние неофициального толкования на правотворческую и правореализационную практику. Освещены виды неофициального толкования по характеру деятельности субъектов толкования. Определены направления усовершенствования навыков и умений неофициального толкования в процессе правового образования. Подчеркнуты роль и значение правового образования личности в формировании правовой культуры общества в целом.

Доказано, что правовое образование личности одновременно является структурным элементом этой культуры, обеспечивает правомерную деятельность личности и влияет на значение неофициального толкования норм права.

Ключевые слова: *общество, правовое государство, правовое образование, толкование норм права, суверенное государство, Украина.*

Fedina N. V. Formation of skills and abilities of non-official interpretation of legal norms in the legal education

Relevance of the study is caused by the often usage of the term «legal state» at the modern stage of the development of our society. With this some authors refer to the desire to emphasize that declaring itself as sovereign and independent Ukraine become at the same time the legal state and the other authors want to prove that the construction of such state is a matter for the longer term. Due to the article 1 of Constitution of our state, Ukraine is a sovereign, independent, democratic, social, legal state. But the realities of today clearly demonstrate that it is only a declaration. Ukraine is not a law-governed state, since it needs to overcome the number of problems that prevent it from being law-governed.

Formation of legal state in Ukraine is extremely difficult multifaceted process that includes not only formation of the authority structures that are able to ensure the compliance with the law and citizens' rights but also the availability of a wide range of political parties and movements, social groups and strata with specific interests particularly in legal, political, social, economic behavior.

Legal state is such a sovereign state that functions in the civil society and where by legal means the real protection of fundamental rights and freedoms of man and citizen are provided. It is based on the certain principles, the most important of which is the rule of law, separation of powers, the reality of the rights and freedoms of man and citizen, legality, the presence of high legal culture of citizens.

Overcoming the deformation of legal consciousness and creation of conditions for improving of legal culture of population, active and conscious participation of citizens in the implementation of reforms today are the primary tasks of society and the state towards the development of civil society and legal state in Ukraine.

Key words: *society, legal state, sovereign, independent, Ukraine, Constitution, democratic, declaration.*

Стаття надійшла 22 квітня 2016 р.